

Vabad litsentsid – mis need on?

Sissejuhatus

Tänapäeva seadusekuuleka kodaniku jaoks seostub sõna „litsents“ ilmselt kõige enam arvutite maailma ning seal senivalitseva süsteemiga, kus suurt osa tarkvara müüakse tükikaupa ning ostu seaduslikkust kinnitab vastav litsents. Tegelikult on litsents juriidiliselt muidugi laiem mõiste, kuid selle muu kasutusvaldkond jääb enamasti tavainimesest eemale, suure äri sfääridesse.

Litsents üldises mõttes tähendab kasutamisoigust. Keegi, kellel on olemas tunnustatud juriidilised õigused millelegi (toode, menetlus, loominguobjekt), võib anda selle kasutamiseks (tootmiseks, paljundamiseks, müügiks jne) õiguse kellelegi teisele, sätestades seejuures kindlad tingimused, millele see kasutus peab vastama. Näiteks toodeti II maailmasõja ajal mõnda Ameerika lennukitüüpi (näiteks Douglas DC-3) ka Nõukogude Liidus. Litsentsi omandamine eeldab sageli objekti omanikule mingis vormis maksmist, kuid see ei ole alati nii. Litsentsitingimuste rikkumine toob reeglina kaasa litsentsi tühistamiseks muutumise.

XX sajandi viimastel kümnenditel muutus erinevate loominguobjektide (muusika, kirjandus, tarkvara) järk-järgult üha rafineeritumaks – looming koondus suurettevõtete kätte, kel oli olemas piisav juristidearmee, et enda 'omandit' kaitsta, tavatarbija aga tajus oma seniste õiguste piiramist. See tõi kaasa senise intellektuaalomandi süsteemi sattumise üha tõsisemate probleemide ette ning tingis alternatiivsete lahenduste otsimise käigus ka vabade litsentside esiletõusu.

Vabad litsentsid on litsentsiliik, mis erinevalt senistest, objekti omaniku õigustele keskenduvast omanduslikest litsentsidest (ingl. k. *proprietary license*; kasutatakse ka terminit „lõppkasutaja litsents“ ehk *end-user license agreement*, lühendina EULA) keskendub litsentsivõtja (enamasti tavatarbija) õigustele.

Tähelepanu tuleks pöörata asjaolule, et ehkki vabade litsentside sünni ja leviku juures on mänginud teinekord olulist rolli ka idealism ja altruism, ei ole nad kaugeltki ärimaailmaga kokkusobimatud (seda tõestab nende üha suurem kasutus äriprojektide juures). Üheks põhiliseks äriliseks kaalutluseks vabade litsentside puhul on turuosa maksimeerimine, andes võimaluse litsentsi objekti kasutada ka neile, kes omandusliku litsentsi puhul seda endale lubada ei saa. Samuti võimaldavad vabad litsentsid suuremat paindlikkust tootetoetuse ja levimehhanismide osas.

Alguses oli GPL

Tänapäevaste vabade litsentside esivanemaks loetakse GNU Üldist Avalikku Litsentsi (*GNU General Public License* ehk GPL). Aastal 1983 otsustas varem MIT kuulsas tehisintellektilaboris töötanud Richard Stallman, kes oli sügavalt pettunud tollal toimunud kiires tarkvara kommertsialiseerumises, alustada uue operatsioonisüsteemi GNU loomist, mis pidi vastukaaluna ärilisele tarkvarale hakkama levima hoopist teistlaadi alustel. Stallman defineeris neli põhiõigust, mis tema veendumuse järgi peavad tarkvara kasutajal olema:

- õigus tarkvara mistahes eesmärgil paljundada
- õigus tarkvara lähemalt uurida, mistõttu sellega peab olema kaasas selle algne lähtekood ehk mingis programmeerimiskeeles kirjutatud algtekstid
- õigus tarkvara muuta ja sellest uut tarkvara tuletada
- õigus muudetud tarkvara samadel tingimustel edasi levitada

Eraldi märkimist väärib Stallmani poolt kasutusele võetud *copyleft*-i printsiip. Ehkki nimi viitab pilahõngulisele sõnamängule autoriõiguste (*copyright*) aadressil, on tegelikult tegu erilaadse

lähenedes autoriõigusele. Kui traditsiooniline autoriõigus sätestab kõigi õiguste automaatselt kuulumise autorile (*all rights reserved*), siis *copyleft* annab kasutajale õiguse litsentsi objekti vabalt kasutada, paljundada ja muuta, seni kuni ta omalt poolt ei hakka saadud õigusi edasisel levikul kitsendama. Seetõttu on *copyleft*-tüüpi litsentside puhul alati nõudeks tuletiste automaatne minek sama litsentsi alla.

Samal ajal tuleb kindlasti märkida, et *copyleft* lähtub sellest samast autoriõigusest ning baseerub objekti autori/omaniku õigusel dikteerida oma loomingul/omandi kasutustingimusi. Niisiis on näiteks GPL-litsentsiga kaitstud tarkvara autoriõiguse objekt ning selle litsentsi rikkumine on samaväärne näiteks omandiõigusliku tarkvara lubamatu kopeerimisega („tarkvarapiraatlus“).

Stallman sõnastas eespoolmainitud põhimõtted 1989. aasta jaanuaris ilmunud GPL esmaversioonis ning täiendas neid 1991. aastal ilmunud 2. versioonis, mis on kasutusel tänaseni. GPL 3. versioon on olnud arendamisel paar viimast aastat ning tekitanud mitmeid vastuolusid, kuna ta sisaldab klausleid, mis välistavad erinevate digitaalsete piirangute (*digital rights management* ehk DRM) kasutamise GPL-litsentsiga tarkvara juures. GPL 3 saab lõpliku kuju ilmselt lähiajal.

GPL on tänaseks vanim ja tuntuim vaba tarkvara litsents, mida kasutatakse umbkaudu 70% vaba tarkvara rakenduste juures, muuhulgas ka Linuxi ja suure osa selles kasutatava tarkvara puhul. GPL on *copyleft*-litsents, mistõttu kõik seda kasutavast tuletatud tarkvaratooted peavad olema sama litsentsiga – see asjaolu on pinnuks silmas Microsoftile ja teistele suurtegi ettevõtetele, kes ei saa vaba tarkvara loojaid kasutada tasuta töötajana oma kinniste kommertsrakenduste loomisel, kuid heaks garantiiks vaba tarkvara jätkusuutlikkusele (tihti kuulud „oodake, küll Linux läheb ka tasuliseks!“ on litsentsi tingimusi teades väga ebakompetentne arvamus). Samuti on GPL oma olemuse tõttu väga vastupidav IT-äris laialt levinud, kuid eetilisel küsitava väärtusega äripraktikale *Embrace, Extend and Extinguish* ehk mõne laialt levinud, avatud standardi tarvis mingi toote valmistegemisele, seejärel selle „laiendamisele“ (uute, teadlikult standardiga kokkusobimatute lisanduste tegemise teel) ning seeläbi standardi oma kontrolli alla saamisele (üks markantsemad näiteid on „MS-HTML“, mida võib tänini näha dokumente MS Wordiga HTMLina salvestades).

GPL-i looja Richard Stallman ning tema ideede edasikandjaks loodud Vaba Tarkvara Fond (*Free Software Foundation*, FSF) kasutavad GPLi ka omalaadse mõõdupuuna teiste vabade litsentside hindamisel (vt allpool).

GPL-i juures tuleks märkida järgnevaid asjaolusid:

- GPL-iga tarkvara ei pea olema tasuta. Hea näide on Red Hat Enterprise Linux, mida müüakse üksnes raha eest. Siiski on GPL-i all leviva tarkvara ostjal õigus seda vabalt levitada nagu tasuta levivat GPL-tarkvara. Red Hat on asja lahendanud nii, et vaid ostetud koopia omanikul tekib õigus firma tootetoole ja garantiilepingule. Sel viisil on RHELil olemas mitu vabalt levivat kloonvarianti (CentOS, White Box, Tao), mis moodustavad „ärilise“ RHLiga omalaadse sümbioosi – tootetuge hindavale ärikasutajale sobib firmatoode, vaesele maakoolile või väikefirmale vaba variant. Tegelikult on GPL-i puhul ärikasutuse lubamist peetud isegi nii oluliseks, et FSF loeb iga kommertskasutust keelava litsentsi automaatselt mitteavabaks.
- Lähtekoodi ei pea tingimata lisama tarkvarale endale – lubatud on ka selle kättesaadavaks tegemine Internetis või juriidiliselt siduv lubadus see igale soovijale saata.
- GPL nõuab tarkvara juures tehtud muudatuste avaldamist vaid juhul, kui tarkvara levitatakse edasi. Seetõttu näiteks firma, kes teeb GPL-i alusel hangitud Linuxis enda tarbeks muudatusi, ei pea neid avaldama, kui muudetud Linuxit kasutatakse ainult firmasiseselt ja seda ei levitata. Kui aga firma otsustab oma muudetud versiooni levitama asuda, peab ta avaldama ka muudatused.
- GPL sisaldab märkust garantii ja tootetoe puudumise kohta, mistõttu paljud on siit omandanud eksiarvamuse „vabal tarkvaral pole ei tootetuge ega garantiid“ ning seetõttu leidnud, et sellist asja ei saa „tõsistes süsteemides“ kasutada. Tegelikult võib vaba tarkvara puhul neid teenuseid pakkuda ükskõik kes (erinevalt omandiõiguslikust tarkvarast, kus see on tootjafirma või tema

volitatud esindajate ainuõigus). Selle tulemusel määrab vastavate teenuste saadavuse ja hinna turg ning tulemus on lõpptarbijale enamasti soodsam kui omandvara puhul („Teil on toetusleping liiga kallis, lähen üle tee teise firmasse“, aga ka „X firma pakub Linuxi tuge N krooni eest kuus – teeme oma firma ja pakume N-100 eest!“).

Vaba tarkvara litsentsid

Vabade arkvaralitsentside maailm on viimastel aastatel muutunud üsna mitmekesiseks. Ehkki GPL on endiselt kesksel positsioonil, on olemas ka palju teisi – lõppude lõpuks on igal autoril õigus enda loomingule ka täiesti uus litsents koostada.

Stallman ja FSF tunnustavad vabade litsentsidena suurt hulka litsentse, eristades nende seas GPL-iga ühilduvaid (sellise litsentsiga tarkvara on võimalik kombineerida GPL-i kasutava tarkvaraga, kuna litsentsidel on olemas mõlema tingimusi täitev ühisosa) ja mitteühilduvaid. Avatud lähtekoodi kui praktilist ärimudelit propageeriv Avatud Lähtekoodi Algatus (*Open Source Initiative* ehk OSI) tunnustab lisaks FSF tunnustusega litsentsidele veel mõningaid, millel aga puudub FSF heakskiit. Järgnevalt lühike ülevaade mõnedest levinumatest litsentsidest.

GPL-iga ühilduvad vabad litsentsid

- **GNU Väiksem Üldine Avalik Litsents** (*GNU Lesser General Public License*, LGPL) on GPL-i „pehmem“ variant selles osas, et see lubab seda litsentse kasutavaid programmeerimiseke ehk alamprogrammide kogumikke ühendada mittevabade rakendusega. Muus osas sarnaneb ta GPL-iga, s.t. kehtib *copyleft*-i põhimõte.
- **X11 Litsents** (vahel tuntud ka kui MIT Litsents) – lihtne vaba tarkvara litsents, mis algselt pärineb Unixi graafilise keskkonna X Windows System loojatelt. X11 ei rakenda *copyleft*-i.
- **BSD Litsents** (täpsemalt selle uuem versioon) – Berkeley Ülikoolis loodud BSD Unixilt pärinev vaba litsents, mis on enimkasutatav mitte-*copyleft* litsents (muuhulgas on algselt BSD litsentsiga tarkvara jõudnud ka kinniste kommertssüsteemide nagu MS Windows koosseisu – asjaolu, mida range *copyleft* näiteks GPL-i puhul ei luba). Olulist vahet BSD ja X11 litsentside tingimustes ei ole, praktiliselt samaväärsed on ka Illinoisi Ülikooli Litsents ja NCSA Litsents.
- **Perli Litsents** – Perl-programmeerimiskeele litsents kujutab endast GPL-i ja *Artistic License*'i (selle algne versiooni ei tunnista FSF segase sõnastuse tõttu vaba litsentsina, hilisem muudetud versioon 2.0 ehk *Clarified Artistic License* on aga vaba ning ka GPL-iga ühilduv) loogilist ühendit, kasutaja võib aluseks võtta omal valikul ükskõik kumma tingimused. Seda soovitab FSF kasutada üksnes Perli programmide juures.
- **Zope'i Avalik Litsents** (*Zope Public License*) – Zope'i rakendusserveri lihtne vaba litsents, mis ei sisalda *copyleft*'i. Tänapäevaks on Zope võtnud kasutusele GPL-i.
- **Inteli Avatud Lähtekoodi Litsents** (*Intel Open Source License*) – Inteli poolt 1996-2000 kasutatud BSD litsentsi modifikatsioon, mis sarnaselt BSD litsentsiga ei sisalda *copyleft*'i. Kuna Intel on selle kasutamisest loobunud, ei tasu seda uutele objektidele rakendada.
- **Avalik omand** (*public domain*) on juba pikka aega kasutatav juriidiline kategooria, mida kasutatakse kas objektide puhul, mille puhul kaitsetähtajad on möödunud (näiteks Shakespeare'i looming) või mille autor on teadlikult loobunud kõigist õigustest (uuemal ajal tegi seda näiteks Tim Berners-Lee veebi luues). Avalikku omandit võib kasutada oma äranägemist mööda, ka sellest kinnisi kommertsobjekte luues, kuid selles staatuses olevat tarkvara loeb FSF vabaks ning ka GPL-iga ühilduvaks. Tähelepanu väärib asjaolu, et USA seaduste kohaselt on kogu riigiasutuste loodav tarkvara avalik omand.

GPL-iga mitteühilduvad vabad litsentsid

- **Mozilla Avalik Litsents** (*Mozilla Public License*; MPL) – Algne Mozilla litsents on mõnede

klauslite tõttu mitteühilduv GPL-iga. Mozilla tegijad on aga ühilduvusprobleemi lahendanud kas kolmiklitsentsi (GPL/LGPL/MPL) või siis üldise vaba litsentsi (BSD litsents) kasutamisega. Väga sarnased MPL-iga on Interbase'i Avalik Litsents, Sun'i Avalik Litsents, Netscape'i Avalik Litsents ja Nokia Avatud Lähtekoodi Litsents.

- **Ühtne Avalik Litsents** (*Common Public License*) – mitteühilduv mõnede lisanõuete tõttu. Sarnane on ka Apache'i Tarkvaralitsents (*Apache Software License*).
- **Avatud Tarkvara Litsents** (*Open Software License*) – sisaldab lisaklausleid, mis piiravad selle litsentsiga tarkvara levitamist (näiteks uudisgruppide või veebi kaudu). Sarnased jooned on ka Akadeemilisel Vabal Litsentsil (*Academic Free License*).
- **Apple'i Avaliku Lähtekoodi Litsents** (*Apple Public Source License*) loetakse vabaks litsentsiks alates selle versioonist 2.0 - varasemad vaba litsentsina ei kvalifitseeru. Siiski on APSL esialgu GPL-iga mitteühilduv.

OSI poolt täiendavalt tunnustatud litsentsid

Nagu eespool mainitud, tunnustab Avatud Lähtekoodi Algatus ka mõningaid FSF poolt mittevabaks peetavaid litsentse. Õnneks ei ole nende seas väga levinuid, mistõttu probleemide tekkimise võimalus on suhteliselt väike (suur osa neist on konkreetsete toodete jaoks loodud litsentsid, mida mujal praktiliselt ei kasutata. Üks suurem näide on **Vastastikune Avalik Litsents** (*Reciprocal Public License*) – FSF näeb siin kolme probleemi: a) müügihind on piiratud, b) algset autorit tuleb muudatustest teavitada ja c) ka oma tarbeks tehtavad muudatused tuleb avaldada (vt. sama märkust GPL-i kohta eespool)

Vabadena mittekvalifitseeruvad litsentsid

Vaba tarkvara laiema levikuga löid mitmed firmad omaenda litsentse, mis küll pretendeerisid vabamale staatusesele, kuid ei ole võitnud ei FSF ega OSI tunnustust. Mõned näited:

- **Sun'i Kogukonna Lähtekoodi Litsents** (*Sun Community Source License*)
- **SGI Vaba Tarkvara Litsents B** (*SGI Free Software License B*)
- **Avatud Avalik Litsents** (*Open Public License*)
- **Sun'i Solarise Lähtekoodi Litsents** (*Solaris Source Code License*)
- **AT&T Avalik Litsents** (*AT&T Public License*)
- **Microsofti Jagatud Lähtekoodi Litsents** (*Microsoft Shared Source License*) – ehkki MS on oma „Shared Source“ programmi raames rakendanud erinevaid litsentsitingimusi, on need alati jäänud vaba tarkvara maailma jaoks kaugelt liiga piiravateks.

Dokumentatsiooni- ja sisulitsentsid

Kui 90-ndad aastad olid vaba tarkvara esilekerkimise ajaks, siis sajandivahetuse paiku tõusis üha enam päevakorda ka vaba sisuloomine laiemas mõttes – siia kuuluvad kirjandusteosed, muusika, filmid ja muu looming, mille juures paljud autorid hakkasid otsima võimalust vabaneda traditsioonise autoriõiguse kohati ahistavateks muutuvatest piirangutest.

GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsents (FDL)

GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsents (*Free Documentation License*) on Richard Stallmani poolt väljapakutud litsents, mis on eeskätt mõeldud tarkvaramanuaalide ja muude tehniliste kirjutiste jaoks, kuid mida saab rakendada ka muud laadi loomingule. FDL on loodud GPL-i eeskujul ning

rakendab sarnaselt *copyleft*'i põhimõtet. FDL sai alguse sajandivahetusel, esmane versioon ilmus 2000 ning käesoleva teksti kirjutamise ajal viimane versioon 1.2 2002. aasta lõpus.

FDL tugineb samadele põhiõigustele mis GPL. Järelikult on sätestatud ka lähtetekstide kaasamine – dokumentatsiooni puhul tõlgendatakse seda enamasti kui käsikirja kättesaadavaks tegemist mõnes „läbipaistvas“ s.t. vabalt saadaolevate vahenditega vabalt muudetavas vormis. Mõned tähelepanekud litsentsi kohta:

- käsikiri peab olema saadaval avatud vormingus, s.t. vabalt loetav ja muudetav mingi vabalt saadaoleva vahendiga. Kindlasti klassifitseerub tavatekst ja HTML, samuti muud vabad dokumendivormingud (eelkõige OpenDocument, mida kasutab OpenOffice.org). On vaieldud, kas Microsofti vorminguid ei peaks tänapäeval tohtima kasutada – põhimõtteliselt juhul, kui avaldaja garanteerib dokumendi esituse sellisena, et OpenOffice.org näitab seda identselt Wordiga, ei ole litsentsi rikutud; siiski on lihtsam kasutada päris vabasid vorminguid.
- Teosega peab olema kaasas FDL-i täistekst.
- Juhul, kui teos on tuletatud mõnest teisest FDL-i all avaldatud materjalist (analoogiliselt vaba tarkvara tuletamisega), tuleb lähtematerjalile viidata teose tiitellehel.

FDL-i kõige tuntum kasutaja on ilmselt üldteada paljumeelne võrguentsüklopeedia Wikipedia. Samas on sel litsentsil kriitikutid märksa rohkem kui näiteks GPL-il, seda ka vaba lähenemise pooldajate seas. Näiteks on probleeme tekitanud litsentsi lisamise klausel – näiteks tosinalehelise teose puhul paneb litsentsi täistekst hea tüki mahtu juurde. Samuti on vaidlusi tekitanud (vt eespool Wordi juhtum) lähteteksti küsimus. Üks suurimaid kurioosumeid FDL-i juures on aga asjaolu, et FDL on vastastikku mitteühilduv ka GPL-iga... Ilmselt vajab GPL-ist märksa noorem FDL veel veidi aega lõplikuks väljakujunemiseks.

Vaba Kunsti Litsents (FAL)

Vaba Kunsti Litsentsi (*Free Art License*; algselt prantsuskeelsena *License Art Libre*) löid 2000. aastal prantsuse kunstnikud GNU GPL-i eeskujul. Seda peetakse esimeseks spetsiaalselt kunstiteostele mõeldud vabaks litsentsiks ning koos Creative Commons'i eri variantidega sobib see väga laiale teosteringile. FAL rakendab *copyleft*'i põhimõtet, kuid lähtekoodi mõistet tõlgendatakse siin laiemalt originaali kohta käiva infona - näiteks skulptuuri puhul peab tuletatud teose looja viitama ja kirjeldama selgelt ka originaali, mille põhjal teos on loodud.

Creative Commons

Sellest litsentsiperekonnast oli pikemalt juttu eelmises käsiraamatu täienduses. Siinkohal võiks eelneva jutu jätkuna mainida, et FSF peab CC peamiseks puudusteks hägusust (selle vältimiseks tuleks alati nimetada ära **konkreetne** kasutatav CC litsents, mitte rääkida üldsõnaliselt „Creative Commonsist“) ning mitteühilduvust GPL-iga. Siiski tunnustab FSF CC *Attribution* (BY) ja *Attribution-ShareAlike* (BY-SA) litsentse vabade sisulitsentsidena (BY-SA sätestab ka *copyleft*'i).

Kokkuvõtteks

Nagu nägime, on vabade litsentside maailm üsna kirju ning ka mitte ilma sisemiste vastuoludeta. Samas on vabal levikul siiski palju positiivseid aspekte, mida võiks kindlasti lähemalt uurida. Kui litsentsivaliku soovist rääkida, siis soovib siinkirjutaja tarkvara puhul üldjuhul jääda GNU GPL-i kui pikka aega end heast küljest näidanud litsentsi juurde. Dokumentatsiooni ja muu sisulooime puhul näib hetkel andvat parima lahenduse CC BY ja BY-SA kui kindlapiiriliste ning ka FSF toetatud litsentside kasutamine.

Viiteid

FSF Licenses. <http://www.fsf.org/licensing/licenses/>

Free Art License. <http://artlibre.org/licence/lal/en/>

Creative Commons. <http://www.creativecommons.org>